

Zbigniew Miler

Paul von Niessen (1857-1937) - historyk Nowej Marchii i Pomorza

Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny 2/6, 67-75

1999

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

NADWARCIAŃSKI ROCZNIK
HISTORYCZNO-ARCHIWALNY
NR 6/2

Zbigniew Miler
Gorzów Wlkp.

Paul von Niessen (1857-1937)
— historyk Nowej Marchii i Pomorza

Jeden z najznakomitszych historyków Nowej Marchii. Paul v. Niessen urodził się 11 września 1857 r. w Szczecinie. Jego dalecy przodkowie byli Holendrami oraz członkami protestanckiego ugrupowania mennonitów. Zapewne z powodu prześladowań religijnych wyemigrowali do Gdańska, gdzie zajęli się kupiectwem, które w krótkim czasie zapewniło im znaczącą pozycję wśród miejscowego patrycjatu. Pamiątką tych niderlandzkich koneksji pozostał przyimek „van” przed nazwiskiem Niessenów, którego Paul używał aż do 1904 r. Dopiero w wieku czterdziestu siedmiu lat, znany już w Szczecinie historyk i nauczyciel, złożył wniosek o zmianę nazwiska na „von Niessen”.

Ojca, członka szczecińskiej korporacji kupieckiej, chłopiec utracił już w drugim roku życia. Wychowywał się więc pod opieką matki

Laury van Niessen z domu Mäller oraz dziadka, który pełnił obowiązki organisty w kościele św. Mikołaja i św. Jana. Do kręgu jego przyjaciół należał znany w świecie kompozytor szczecińskiej katedry Karl Loewe. Po dziadku odziedziczył młody Paul talent muzyczny, dzięki któremu w późniejszych latach, wspólnie z zaprzyjaźnionym profesorem Lorenzem, brał udział nawet w wykonaniu niektórych oratoriów.

W 1859 r. wdowa van Niessen razem z synem wyjechała do

Drawska Pomorskiego (Dramburg), gdzie objęła posadę nauczycielki muzyki. Niebawem poślubiła Augusta Hoppego, miejscowego rajcę i skarbnika Powiatowej Kasy Oszczędnościowej. Dzięki temu związkowi Paul zyskał szeroko rozgałęzioną rodzinę oraz ojczyzna, którego bardzo polubił. Wyrazem tych uczuć był fakt, iż właśnie Hoppemu dedykował napisaną później monografię Drawska Pomorskiego, które stało się dla niego drugim miastem rodzinnym.

W 1867 r. dziesięcioletni Paul van Niessen rozpoczął edukację w drawskim gimnazjum. Świadectwo maturalne uzyskał 2 sierpnia 1875 r. Naukę kontynuował na Uniwersytecie w Berlinie, gdzie studiował historię i geografię. Chętnie uczestniczył w życiu społeczności studenckiej oraz aktywnie działał w korporacji ARMINIA. Naukę traktował jednak bardzo poważnie, o czym świadczy najlepiej rezultat egzaminów w wyższej szkole pedagogicznej, które złożył w 1882 r. Przez krótki czas podnosił jeszcze swoje kwalifikacje w Greifswaldzie, gdzie poza historią i geografiami studiował pedagogikę, łacinę i teologię. W późniejszych latach często wspominał, iż największy wpływ wywarły na niego poglądy głoszone przez słynnego berlińskiego historyka profesora Leopolda Rankego, który zachęcał go do podjęcia samodzielnych badań naukowych.

Na lata studiów przypadła również roczna służba wojskowa, którą Niessen odbył w koszarach 2 pułku grenadierów w Szczecinie. Po jej ukończeniu otrzymał stopień podporucznika rezerwy oraz przydział do 9 pułku grenadierów w Stargardzie.

Długoletnią karierę nauczycielską Paul van Nieesen rozpoczął w gimnazjum w Szczecinku (Neustettin), gdzie przepracował tzw. rok próbny. Następnie, przez krótki czas, pracował w szkole prywatnej w Breklum koło Husum (w zachodnim Szlezwiku) oraz w gimnazjum w Gryficach (Greifenberg). Bardzo chętnie wspominał później miasteczko nad Regą oraz dyrektora tamtejszego gimnazjum Hermanna Riemanna, autora kilku opracowań o przeszłości Gryfic i Kołobrzegu. W tym też okresie poślubił Paulinę Völz, córkę właściciela garbarni w Drawsku Pomorskim.

Na Wielkanoc 1885 r. małżonkowie przeprowadzili się do Szczecina, gdzie zamieszkali na drugim piętrze kamienicy przy ul. König Albertstr. 19 (Śląskiej). Młody doktor filologii rozpoczął pracę — najpierw jako kolaborator, następnie jako starszy nauczyciel — w Gimnazjum Realnym im. Schillera. Mieściło się ono w nowo wybudowanym gmachu przy ulicy Schillerstr. 7 (Mazowieckiej). W szkole tej Niessen spędził wiele lat, osiągając znaczne sukcesy pedagogiczne. Za swego

najlepszego ucznia uznał, poległego później podczas pierwszej wojny światowej, Friedricha Salisa, który napisał szereg wybornych prac na temat przeszłości Pomorza Zachodniego. Salis wielokrotnie powtarzał, iż wszystko zawdzięcza dydaktycznym talentom swojego nauczyciela.

W latach 1896-1901 Niessenowie mieszkali na trzecim piętrze kamienicy przy ul. Deutachestr. 39 (Wielkopolskiej). Następnie ich sytuacja finansowa polepszyła się do tego stopnia, iż wybudowali willę przy ul. Margarethenstr. Ulica ta w 1945 r. nie otrzymała polskiej nazwy, więc można jedynie ogólnie podać, iż leżała ona gdzieś na terenie Łękna (Neu-Westend).

W 1905 r. Paul von Niessen otrzymał tytuł profesora. Kilka lat później przeniósł się do Miejskiej Szkoły Żeńskiej im. Geseniusa Wegenera, która mieściła się przy obecnej al. Mariana Buczka 40-42, natomiast w 1914 r. rozpoczął pracę w Wyższej Szkole Realnej im. Bismarcka, która zajmowała okazałe gmachy przy ul. Wielkopolskiej 15.

Po wybuchu pierwszej wojny światowej niemłody już nauczyciel wstąpił do armii. Początkowo służył w sztabie II Korpusu, następnie, awansowany do stopnia kapitana Landwehry, zajmował się szkoleniem i wysyłaniem na front oddziałów zapasowych. Wygłaszał również liczne pogadanki dla ludności, w których nawoływał do wytrwania w trudnych latach wojny. Bardzo głęboko przeżył śmierć swojego młodszego syna, który już w 1914 r. poległ w pobliżu Łodzi. Drugi syn dostał się w tym samym czasie do niewoli i przez cztery lata nie dawał znaku życia. Obie tragedie oraz ciężka choroba żony nadważyły znacznie siły vitalne starego kapitana. W marcu 1917 r. ze względów zdrowotnych opuścił więc armię i powrócił do pracy w gimnazjum im. Bismarcka. W tym czasie przeprowadził się do mieszkania na trzecim piętrze kamienicy przy ul. Pestalozzistr. 20 (Bolesława Śmiałego), gdzie pozostał już do końca życia.

Jesienią 1920 r. przeszedł na emeryturę, dzięki czemu odzyskał nieco siły twórcze i ponownie przystąpił do pracy naukowej. Po roku 1930 jego stan zdrowia zaczął ulegać gwałtownemu pogorszeniu. Coraz rzadziej przychodził więc do siedziby Archiwum Państwowego, aby kontynuować badania, więcej czasu natomiast spędzał w zaciszu swej pracowni. Ograniczył też kontakty z przyjaciółmi i znajomymi historykami, chociaż chętnie odpisywał na wszystkie listy. Zmarł rażony apopleksją 28 lutego 1937 r. Miesiąc później na łamach „*Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde*” ukazała się jego krótka biografia napisana przez innego wybitnego historyka Pomorza Martina Wehrmanna.

Pomimo wielu tragicznych przeżyć Niessen znajdował wiele zadowolenia w swej pracy. Cechą jego charakteru była duża zmienność nastrojów. Potrafił być bardzo wesoły, nawet swawolny, a już po chwili wpadał w głęboką depresję. Pod koniec życia nękały go różne choroby utrudniające działalność naukową. Cierpienie, jak twierdzi Martin Wehrmann, widoczne jest nawet w ostatnich publikacjach. Jego jedyny syn po śmierci ojca, napisał: *pełen bóleści, ocierając się codziennie o trudności życia, wiecznie mocując się z Bogiem i ludźmi, znalazł wreszcie upragniony spokój.*

Analiza działalności naukowej Paula von Niessena jest zadaniem bardzo trudnym, bowiem nieznana jest nawet dokładna bibliogra-

fia jego prac. Co prawda Martin Wehrmann zapowiedział w 1937 r., iż w czerwcowym numerze miesięcznika wydawanego przez Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne zamieści *możliwie pełny wykaz jego publikacji*, jednak z obietnicy tej nie zdołał się wywiązać. Wynikało to zapewne z faktu, że prace Niessena rozrzucone zostały po róż-

C.

Nr. 385

Stettin, am 3. März 1922

Die Überreichung mit dem Hauptregister bezeugt

Stettin, am 3. März 1922

Der Standesbeamte.
In Vertretung: *M. Wehrmann*

Die Überreichung mit dem Hauptregister bezeugt

Stettin, am 3. März 1922

Der Standesbeamte.
In Vertretung: *M. Wehrmann*

N. 2.

Akt zgonu P. v. Niessena (znajduje się w Urzędzie Stanu Cywilnego w Szczecinie)

nych wydawnictwach periodycznych. Jego zainteresowania skupiały się wokół przeszłości Pomorza Zachodniego oraz Nowej Marchii. Ze szczególną pasją badał stosunki społeczne w średniowiecznych miastach oraz dzieje ustroju i administracji. Wytyczył też nowe drogi do badań nad najstarszymi dziejami Szczecina oraz stosunkami ludnościowymi w tym mieście. Zgodnie z poglądami głoszonymi przez Leopolda Rankego nie starał się osądzać przeszłości, lecz ustalał fakty i ogólne tendencje rozwojowe.

W 1890 r. Paul von Niessen wspólnie z Rudolfem Eckertem, wystąpił z inicjatywą założenia Towarzystwa Historii Nowej Marchii (Verein für die Geschichte der Neumark). Działania w tym kierunku zapoczątkowane zostały artykułem „Co wiemy o historii Nowej Marchii i jak możemy wspomóc jej poznanie?”, który ukazał się 26 czerwca 1890 r. na łamach „Neumarkische Zeitung”. Niessen nawoływał w nim do utworzenia towarzystwa sprawującego opiekę nad badaniami historycznymi, które *mogłoby stanowić punkt zborny dla tych wszystkich, którzy są zainteresowani ojczyzną, historią i zdrowym lokalnym patriotyzmem*. Nowo powstałe Towarzystwo Historii Nowej Marchii powierzyło Niessenowi redagowanie kwartalnika „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Neumark”, który ukazywał się w latach 1891-1895. W „Przedmowie do czytelników” redaktor naczelny napisał, iż celem pisma *jest przepływ informacji między zarządem i członkami towarzystwa oraz rozbudzenie zainteresowań szerszych kręgów dla dążeń Towarzystwa, czemu służyć ma taki wybór artykułów, które nie tracąc naukowego charakteru, łatwo zrozumiałą treścią przykują uwagę laików do historycznej przeszłości*. W swym założeniu było to więc pierwsze czasopismo popularnonaukowe. Na jego łamach, nie licząc różnego rodzaju sprawozdań, Niessen opublikował 7 recenzji oraz 15 artykułów dotyczących dziejów Nowej Marchii.

W latach 1894-1913 opracowania Niessena ukazywały się w kolejnych zeszytach „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark”. Bibliografia jego prac zamieszczonych w tym piśmie obejmuje 26 pozycji, w tym zebrane wspólnie z B. Joachimem *Repertorium der im königl. Staatsarchiv zu Königsberg in Preussen befindlichen Urkunden zur Geschichte der Neumark* (R. 3: 1895, s.1-305).

Szereg prac Niessena dotyczących przeszłości Nowej Marchii trafiło również na łamy wydawanych w Lipsku roczników „Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte”:

1. „Neumärkische Studien”, 1889 r.
2. „Über die Lage der Burg Zantoch”, 1889 r.
3. „Erwerbung der Neumark durch die Askanier”, 1891 r.

4. „Einige Briefe der „Mutter Käte“ (Katherine), die Gemahlin des Markgrafen Johann von Küstrin“, 1900 r.
5. „Die Markgrafenweg. Die alte Heerstrasse nach Preussen“, 1901 r.
6. „Städtisches und Territoriales Wirtschaftsleben im märkischen Odergebiet bis zum Ende des 14. Jahrhunderts“, 1903 r.

Pierwszą, większą pracą historyczną Niessena jest licząca 511 stron monografia Dobiegniewa — „Geschichte der Stadt Woldenberg in Neumark” — drukowana w Szczecinie w 1893 r. Z dopisku na stronie tytułowej wynika, iż książka *wydana została przez Fundację Falbego w Królewskim Gimnazjum im. Gröninga w Stargardzie, przy poparciu Towarzystwa Historii Nowej Marchii i miasta Dobiegniewa*. Zmarły w 1849 r. G. S. Falbe, długoletni dyrektor stargardzkiego gimnazjum, pochodził właśnie z Dobiegniewa, co wyjaśnia motywy, którymi kierował się, zapisując w teście znaczny sumę pieniędzy na napisanie historii swojego rodzinnego miasta. Przez długie lata nikt nie był w stanie wykonać tej pracy i dopiero Niessen udowodnił, iż przeszłość niewielkiego miasteczka, jeśli zostanie gruntownie zbadana i świetnie przedstawiona, może się stać ważnym przyczynkiem do poznania dziejów całego regionu. Nie poprzestał on bowiem na suchym kronikarskim zapisie, lecz starał się ustalić przyczyny i skutki przedstawianych faktów historycznych na tle dziejów Brandenburgii.

Prawdziwe naukowe metody badawcze, zwłaszcza wnikliwa analiza źródeł historycznych widoczne są również w monografii Drawska Pomorskiego zatytułowanej „Geschichte der Stadt Dramburg. Festschrift zur Jubelfeier ihres sechshundertjährigen Bestehens” (Dramburg 1897). Licząca 461 stron praca — zaopatrzona w mapy, indeks osób oraz 4 załączniki — jest kolejnym świadectwem doskonałości warsztatu historycznego Niessena.

W 1905 r., jako specjalna publikacja „Schriften des Vereins für Geschichte der Neumark”, ukazała się najważniejsza praca Niessena dotycząca dziejów Nowej Marchii: „Geschichte der Neumark im Zeitalter ihrer Entstehung und Besiedlung. Von den ältesten Zeiten bis zum Aussterben der Askanier”. Dwutomową, liczącą łącznie 611 stron książkę wydrukowała gorzowska firma „Dermietzel und Schmidt”. Jest to dzieło o fundamentalnym wręcz znaczeniu dla poznania przeszłości Nowej Marchii, bowiem większość ustaleń Niessena, zwłaszcza przyjęte cezury, do dziś zachowały swą aktualność.

Przez 23 lata poprzez prelekcje, popularne artykuły w gazetach oraz większe publikacje, Niessen określał główne kierunki działalności Towarzystwa Historii Nowej Marchii. W 1913 r. na łamach

„Schriften” ukazał się artykuł „Die Johanniterordensballei Sonnenburg und Markgraf Johann von Brandenburg”, który zakończył okres jego współpracy z gorzowskim środowiskiem naukowym.

W uznaniu zasług w badaniach nad dziejami Pomorza Zachodniego przyznano Niessenowi tytuł honorowego członka Pomorskiego Towarzystwa Historyczno-Archeologicznego w Szczecinie.

Wiele jego prac ukazało się na łamach wydawanego przez Towarzystwo miesięcznika „Monatsblätter der Gesellschaft für pommersche Geschichte und Altertumskunde”. Do najczęściej cytowanych należą :

1. „Die Erwerbung und Besiedlung der ehemals pommerschen Theile der Neumark durch die askanischen Markgrafen”, 1888 r.
2. „Die Wieken in Pommern und das Problem der Wieken überhaupt, 1922 r.
3. „Das älteste Stettiner Bürgerbuch”, 1923 r.
4. „Zur Frage der Entstehung von Niederlagen, 1924 r.

Równie cenne są duże opracowania publikowane w „Baltische Studien”, roczniku wydawanym przez Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne:

1. „Die staatsrechtlichen Verhältnisse Pommerns in den Jahren 1180 bis 1214”, 1913 r.
2. „Der Ausgang der staatsrechtlichen Kämpfe zwischsn Pommern und Brandenburg und die wirtschaftlichen Konflikte der Jahre 1360 bis 1576”, 1908 r.
3. „Über die Schöffen in ältesten Stettin”, 1932 r.

Do powyższego wykazu dodać jeszcze należy setki popularnych artykułów drukowanych na łamach gazet codziennych: „Frankfurter Oder Zeitung”, „Pommersche Tagepost”, „General Anzeiger für Stettin”, a nawet „Hamburger Nachrichten”.

Wszystkie publikacje Niessena świadczą o dużym nakładzie pracy, świetnej pamięci, głębokiej erudycji i zdecydowanie krytycznej naturze. Dowodem tej ostatniej cechy jest fakt, iż wiele średniowiecznych dokumentów uznał za sfalszowane lub podrobione. Pracę historyka porównywał do *składania mozaiki z maleńkich kamyczków, gdy tuż obok ciągle czyha niebezpieczeństwo uznania fikcji za rzeczywistość*.

Nie brakowało jednak Niessenowi fantazji i poetyckiego talentu, dzięki czemu pisał również poematy i sztuki teatralne, np. „Das Land am Meere wird deutsch”, „Otto von Bamberg” i „Jürgen Brunsberg”.

Ostatnią większą publikacją Niessena była licząca 240 stron monografia Złocieńca pt. „Beitrage zur Geschichte der Stadt Falken-

burg — Umriss und Untersuchungen”, która ukazała się w 1933 r. na zlecenie miasta, w 600 rocznicę jego istnienia.

Wielu prac Niessen nie zdążył już ukończyć lub pozostawił je w rękopisach. Na przykład w archiwum miejskim w Baniach jeszcze podczas ostatniej wojny znajdował się manuskrypt monografii miasta pt. „Geschichte der Stadt Bahn” (1934 r.), który obecnie należy uważać za zaginiony.

Po śmierci Niessena pozostałe po nim materiały przejęło Pomorskie Towarzystwo Historyczno-Archeologiczne, a następnie szczecińskie archiwum państwowe, gdzie częściowo przetrwały do dziś. Poza rękopisami są to głównie artykuły prasowe pokryte na marginesach odręcznymi uwagami autora.

**Materiały Paula v. Niessena przechowywane
w Archiwum Państwowym w Szczecinie
(Zespół nr 16: Rękopisy i spuścizny)**

Sygnatura	Tytuł, treść	Daty	Opis zewnętrzny
310	P. v. Niessen, Die Bevölkerung Stettin	1929	Rękopis, 21 cm, kartki oprawne, s. 498 + nlb
311	Wybór artykułów różnych autorów do dziejów Nowej Marchii	1891- 1892	Zeszyt z wycinkami, s. 33
312	7 artykułów Niessena z „Frankfurter Oder Zeitung”	1899- 1931	Wycinki luzem
313	10 wycinków prasowych, pieśni Niessena, program koncertu	1908- 1926	Wiązka
314	12 artykułów prasowych różnych autorów oraz wiersz Niessena „Ernst v. Wildenbruch”	1901- 1927	Wiązka
315	Art. Niessena z „Frankfurter Oder Zeitung”	1899- 1900	Wiązka
316	10 art. Niessena dot. przeszłości Szczecina	1927- 1928	Wiązka
317	Peter Pooth — Ein Brief Franciscus Joels aus seiner Stralsunder Zeit 1543	1933	Rękopis, k. 8

Bibliografia

1. *Adress und Geschäfts Handbuch für Stettin*, Stettin 1885-1937.
2. Archiwum Państwowe w Szczecinie. Rękopisy i spuścizny, sygn. 310-317.
3. *Program des Schiller-Realgymnasiums*, Stettin 1895-1920.
4. Turek-Kwiatkowska Z., *Oświata, nauka i kultura szczecińska w latach 1800-1939*, Szczecin 1986.
5. Wehrmann M., *Paul von Niessen*, „Monatsblätter der Gesellschaft für pommer-sche Geschichte und Altertumskunde”, R.51: maj 1937 nr 5, s. 65-68.
6. Ziolkowski M., *Towarzystwo Historii Nowej Marchii (Verein für die Geschichte der Neumark)*, Trakt 1992 nr 3 s.16-18.